Yeni tipli ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin yaradıcısı

Tarix üçün uzun sayılmaya bilər. Ancaq bir insan ömrü üçün böyük zamandır. Ədəbiyyatşünas, tənqidçi, filologiya elmləri doktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi Əziz Mirəhmədov iyirmi üç ildir ki, həyatda yoxdur.

O, yüz beş il qabaq - 1920-ci il fevralın 11-də Bakı şəhərində dünyaya gəldi. Hələ alimin sağlığında çap olunmuş "Əziz Mirəhmədov: Alim ömrü" adlı monoqrafiyasında Əziz müəllimin uşaqlıq illərindən də bəhs olunub. Qeyd edək ki, monoqrafiyanın müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Zaman Əsgərli Əziz Mirəhmədovun aspirantı olmuşdu. Yazdıqlarının əksəriyyətini müəlliminin özündən eşitmişdi. Zaman Əsgərli yazırdı: "Onun babası Mirdadaş əslən bakılı idi. Qafqazda ən mahir zərgər kimi tanınmışdı. Şəhərin mərkəzi küçəsində emalatxanası vardı. Oğulları Mirəhməd, Mirmöhsün, Mirfeyzulla və Mirmehdi də Mirdadaşın yanında zərgərlik öyrənmişdilər. Amma 1896-cı ildə Mirdadaşın ölməsi uşaqları bu sahədən uzaqlaşdırmışdır. Onlar atadanqalma emalatxana-dükanı satıb, hərə özünə iş tapmalı olmuşdur".

Əziz müəllimin atası Mirfeyzulla əvvəlcə Bayıl neft mədənində qaravolçu, sonra Bazar küçəsində dükançı işlədi. Qazancı yaxşı oldu. 1916-cı ildə o, Xanımana Ağası bəy qızı ilə evləndi. Dörd övlad - iki oğul, iki qız atası oldu. Sonbeşiyi - Adil kiçik yaşlarında dünyasını dəyişdi. Ailədə üç övlad - Səkinə, Davud və Əziz böyüdü.

Əziz Mirəhmədov səkkiz yaşında şəhərdəki 40 saylı məktəbin birinci-ikinci siniflərində, sonra 38 (25) saylı məktəbdə təhsil aldı. Elə şagird ikən seçildi. Bütün dərslərini yaxşı oxuyurdu. Ancaq ədəbiyyata münasibəti xüsusilə fərqlənirdi. Elə bu münasibət onun gələcək yolunu müəyyənləşdirdi. Ədəbiyyata sevgisi Əziz Mirəhmədovu Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) Filologiya fakültəsinə apardı.

1930-cu illərin repressiya kabusu Əziz Mirəhmədovun da həyatına qara kölgətək düşdü. Sevdiyi, əsərlərini oxumaqdan doymadığı Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq kimi şairlər həbs olundular. Əziz Mirəhmədovun əmisi Mirmöhsün də həbs olundu. O, Paris Stomatoloji Məktəbini bitirdiyinə görə dövlətin nəzərində "etibarsız adam" sayılırdı, 1937-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Qazaxıstana sürgün edildi.

Yaxın qohumları "xalq düşməni" adlandırılan, həbs, sürgün olunanların hamısı qorxu içərisində yaşayırdılar. Əziz Mirəhmədovun da günləri ağır, səksəkəli keçirdi. Ancaq o, gözəl bir elmi-pedaqoji mühitə düşdü. Müəllimləri Məmməd Arif, Həmid Araslı, Əli Sultanlı, Mir Cəlal, Əkrəm Cəfərli və başqaları Əziz Mirəhmədovun həyatında, yaradıcılığında özünəməxsus yer tutdular.

1938-ci il mayın 13-də Əziz Mirəhmədovun ilk məqaləsi "Müəllim qəzeti"ndə işıq üzü gördü. O vaxt tələbə idi. Ali məktəbi 1941-ci ildə başa vurdu. Pedaqoji fəaliyyətə başladı. 1942-ci ildə Mərdəkandakı 156 nömrəli məktəbdə müəllim, 1943-1948-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun "Azərbaycan ədəbiyyatı" kafedrasında baş müəllim işlədi.

Hələ 1940-cı illərin əvvəllərində o, iki cildlik "Müxtəsər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin (1943-1944) hazırlanmasında yaxından iştirak etdi. Bu, gənc Əziz Mirəhmədov üçün həm də ilk təcrübə oldu.

Oxuduqca, öyrəndikcə və öyrətdikcə mənəvi dünyasında yeni üfiqlər açılırdı. Tariximizin, ədəbiyyatımızın çox səhifələrinin işıq üzünə çıxarılmadığını, xalqına, vətəninə böyük sevgi ilə bağlı, təəssübkeş və cəfakeş tədqiqatçılarını gözlədiyini görürdü. Əziz Mirəhmədov məhz belə araşdırıcı olacaqdı. Arxivlərin saralmış səhifələrinin tozunu siləcək, Azərbaycanın neçə-neçə böyük şəxsiyyətinin - ictimai, siyasi xadiminin, yazıçısının, publisistinin fəaliyyətini, yaradıcılığını ilk dəfə o, araşdıracaqdı...

Çox keçmədi ki, onu tanıyan, istedadına, zəhmətsevərliyinə yaxşı bələd olan müəllimləri Həmid Araslı və Məmməd Arif Əziz Mirəhmədovu Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutuna (indiki Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu) dəvət etdilər.

Böyük həvəslə, məsuliyyətlə elmin çətin yolları ilə irəlilədi. "Cəlil Məmmədquluzadə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan mətbuatının inkişaf mərhələləri" mövzusunda dissertasiyasını müdafiə edib elmlər doktoru adını aldı. 1980-ci ildə indiki Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçildi.

O, ədəbiyyat tarixi və nəzəriyyəsi, mətbuat tarixi, mətnşünaslıq, biblioqrafiya və kitab mədəniyyətinə, eləcə də müasir ədəbi prosesin əsas istiqamətləri, imzaları haqqında çoxsaylı tədqiqatların müəllifi oldu. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 25 illik nömrələrinin transliterasiyası, 12 cilddə çapa hazırlanması və birinci cildin nəşr edilməsi işini başa çatdırdı. Əziz Mirəhmədov üçcildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin (1958-1960) əsas müəlliflərindən, nəşri planlaşdırılmış yeddicildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin aparıcı müəlliflərindən biri oldu. Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin ikicildliyi (1951-1954), üççildliyi (1966-1967) və altıcildliyinin (1981-1985) çapa hazırlanması, nəşri Əziz Mirəhmədovun böyük zəhmətinin bəhrəsi idi. Həmin nəşrlərin hər birinə o, müqəddimə, izah və şərhlər yazdı.

Yorulmaz tədqiqatçı 18 kitabın, 500-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir. Onun "M.F.Axundov" (1953), "Abdulla Şaiq" (1956), "Sabir" (1958), "Məhəmməd Hadi" (1962 və 1981), "Azərbaycan Molla Nəsrəddini" (1980), "Satirik gülüşün qüdrəti" (1981), "Ağlar güləyən" (1989) monoqrafiyaları, "XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın inkişafına dair", "Zakir və XIX əsr Azərbaycan satirası", "XX əsrin əvvəllərində ədəbi hərəkat: tənqidi realizm" və digər məqalələri bir sıra faktların ilk dəfə üzə çıxarılması, tədqiq olunması baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Əziz Mirəhmədovun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığına ən böyük xidmətlərindən biri də elmi rəhbəri olduğu, yetişdirdiyi, istiqamət verdiyi alimlər oldu. Əksəriyyəti müəllimlərini özlərinə həm insan, həm də alim kimi örnək seçdilər. Onlardan biri filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Elmira Qasımova Əziz Mirəhmədovun böyük insan və alim, ədəbiyyatımızın müdrik və vicdanlı tədqiqatçısı, yeni tipli ədəbiyyatşünaslıq məktəbinin yaradıcısı olduğunu deyir: "Əziz müəllim sıradan bir alim - ədəbiyyatşünas deyildi. O, ədəbiyyat və mətbuat tarixi bilicisi, mənbəşünas, nəzəriyyəçi, mətnşünas, tənqidçi, kitabşünas, ensiklopedist... idi". Elmira Qasımovanın fikrincə, Əziz Mirəhmədovun həmin sahələrlə bağlı arxiv sənədlərinə, elmi-biblioqrafik mənbələrə, dövri mətbuatdan gətirilən yeni-yeni fakt bolluğuna, nəzəriyyəyə əsaslanan tədqiqatlarının hər abzası iri həcmli bir işin tezisi idi. Müəllimini "elmin umacaqsız, təmənnasız təəssübkeşi, yorulmaz cəfakeşi, fədaisi" adlandıran Elmira Qasımova onun ümumi işin xeyrinə bildiyini kimsədən əsirgəməyən, hamıya yol göstərən, işindən zövq alan bir ziyalı olduğunu qeyd edir.

Əziz Mirəhmədovun həyatının ayrı-ayrı dövrlərini əks etdirən, sözlə çəkilmiş iki portreti diqqətimizi çəkir. Onlardan birində Əziz müəllim hələ gəncdir, aspirantdır. Əziz Mirəhmədovun o zamanların tələbəsi olmuş Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin xatirələrinə belə köçmüşdü: "Xəyalım ilk tanışlığımıza - 1943-cü ilin sentyabrına getdi. Bu o gün idi ki, gənc, ucaboy, qarayanız aspirant Əziz Mirəhmədov bizə dərs deyirdi. Gənc olmasına baxmayaraq, onda çılğınlığın, ötkəmliyin əlaməti belə yox idi. Çox asta və təmkinlə danışar, izah etmək istədiyi mətləbi yalnız faktlarla bizə dərk etdirməyə çalışardı".

İllər sonra, artıq tanınmış, nüfuzlu alim olduğu vaxtlarda aspirantı olmuş Elmira Qasımova isə Əziz Mirəhmədovu belə təsvir edir: "Fitrətində əslindən, nəcabətindən gələn bir kübarlıq, ağayanalıq, amiranəlik var idi. Hökmlü, qürurlu idi Əziz müəllim. Zəhmli - eyni zamanda rəhmli idi. Sərt idi, amma qəlb incidən deyildi. Kövrək və təvazökar idi. Biz onun tələbkarlığından çəkinir, savadının isə vurğunu idik". Elmira xanım bildirir ki, Əziz müəllim işdə son dərəcə ciddi, tələbkar idi, güzəşt etməyi bacarmazdı, prinsipial idi: "O, Elmi Şuralarda özündən yaşca böyük alimlərdən sonra danışardı, ancaq çox halda Əziz müəllimin danışdığı şuranın qərarı olardı. Z.Bünyadov, Q.Məmmədli, H.Məmmədzadə, A.İmanquliyeva, V.Aslanov, T.Məhərrəmov, N.Y.Makeyev, R.Əliyev, X.Məmmədov, Moskvadan Q.Əliyev kimi bir çox şərqşünas, dilçi, etnoqraf, tarixçi alimlər məsləhətləşmək üçün tez-tez şöbəyə gələr, bu söhbətlərdən biz də qənimət kimi çox şey öyrənməyə çalışardıq". Elmira Qasımova deyir ki, biz hamımız ona oxşamaq istədik, ondan öyrəndik, amma heç birimiz Əziz müəllim olmadıq.

Əziz Mirəhmədov həm şəxsiyyət, həm də alim kimi hər zaman bənzərsiz oldu.

Onun hər bir əsəri bu gün də ədəbiyyatımızın tarixinin öyrənilməsində ən etibarlı mənbələrdən hesab olunur. Tədqiqatçılar yeri gəldikcə, alimin əsərlərinə istinad edirlər.

Zöhrə FƏRƏCOVA, "Azərbaycan"

Azərbaycan.- 2025.- 13 fevral (№32).- S.15.